

До 80-річчя проголошення незалежності Карпатської України

УДК 342.5(477):94(437.7)

СТЕПАН ВІДНЯНСЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), stepanvid@ukr.net

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА ЯК ЕТАП УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Здобуття автономії Підкарпатської Русі (Закарпаття) у складі Чехословаччини у жовтні 1938 р. і проголошення незалежності Карпатської України в березні 1939 р. ввійшло в історію як відчайдушна спроба українців напередодні Другої світової війни відновити національну державність на окремо взятій етнічній території як зародок майбутньої соборної України. Ці події стали другим у минулому столітті, після Української національної революції 1917–1921 рр., етапом у боротьбі українців за створення національної держави. Водночас цей феномен української історії викликав чимало фальсифікацій і необґрунтованої критики як свого часу з боку радянських істориків, так і зарубіжних та деяких сучасних закарпатських авторів із метою дискредитації перебігу й значення державотворчих процесів на Закарпатті наприкінці 1930-х рр. і все ще залишає чимало дискусійних питань для дослідників. Із нагоди 80-річного ювілею проголошення незалежності Карпатської України й з урахуванням сучасних реалій особливо важливим видається звернення до уроків державотворення, зокрема нове бачення (прочитання) історичних подій, які відбувалися на Закарпатті напередодні Другої світової війни. На основі аналізу значного історіографічного доробку та використання документальних джерел із проблеми у статті висвітлюються, поряд із вузловими й дискусійними питаннями власне історії Карпатської України, історичні події, що передували проголошенню її незалежності, а саме характер і генеза суспільно-політичних та особливо національно-культурних процесів на Закарпатті, передусім динамічні, складні події у краї та навколо нього після завершення Першої світової війни і часів його входження до складу Чехословаччини в 1919–1939 рр., які підготували ґрунт для здобуття автономії і проголошення незалежності Карпатської України. Наголошується також на історичному значенні розбудови карпатоукраїнської державності, зокрема її впливі на актуалізацію загальноукраїнських проблем у міжнародних відносинах і розвиток національно-визвольного руху українського народу за суверенну, незалежну, соборну національну державу.

Ключові слова: Закарпаття, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Чехословаччина, Німеччина, русини-українці, етнонаціональна ідентичність, автономія, державність.

Дата 15 березня 1939 р. назавжди залишиться в пам'яті волелюбних закарпатців і всього українського народу, адже того дня Закарпаття, або Срібна

Земля, як традиційно називали цей край, уперше за свою багатовікову історію стало незалежним. Наприкінці 1930-х рр. Карпатська Україна виявилася єдиною територією, де проживала невелика гілка українського народу, яка проголосила свою незалежність і заявила на цілий світ про бажання жити державним життям. Такої можливості тоді не мали ані українці, які перебували у складі СРСР, ані українці під владами Польщі та Румунії. Тому вони разом із розпорошеною українською діаспорою у світі сприйняли події в Карпатській Україні – здобуття автономії у складі Чехословаччини у жовтні 1938 р. і проголошення за півроку незалежності – не лише як іспит на політичну зрілість українських сил, але і як відчайдушну спробу відновити національну державність у краї як зародок майбутньої соборної України. Виходячи з цього, утворення Карпатської України можна розцінювати як другий у минулому столітті, після революції 1917–1921 рр., етап у боротьбі за створення українського державного утворення, щоправда на окремо взятій українській території.

Ця дійсно історичної ваги подія була не випадковістю, а цілком закономірним результатом багатовікового розвитку Закарпаття та об'єктивного перебігу етнічних процесів, утвердження у закарпатських українців етнопатристичної ідентичності. І на цьому слід наголосити особливо, адже й сьогодні, через 80 років після проголошення Карпатської України, незважаючи на появу за роки незалежності величезного масиву наукової, науково-популярної, мемуарної, документальної літератури з історії становлення карпатоукраїнської державності, з'являються окремі публікації, автори яких намагаються не лише заперечити значення цієї події в історії Закарпаття й українського народу, але і грубо спотворюють її. Зокрема вони голосливо стверджують про «насилену українізацію корінного населення краю – русинів – чужими йому силами ззовні», що Карпатська Україна в 1938–1939 рр. – це «лише галицько-гітлерівський» або «нацистсько-німецький проект штучного пов'язання Закарпаття з Україною», а закарпатські українці та їхні лідери не мають відношення до її виникнення; що А.Волошин був призначений прем'єром другого автономного уряду Підкарпатської Русі – Карпатської України за наполяганням гітлерівської Німеччини; що взагалі до 1944 р. «Закарпаття не мало спільної з Україною історії», а закарпатці нібито особливий, окремішний від українського, русинський етнос, народ («добрі старі русини або угро-руси, які тисячу років жили спільно з угорцями, а українцями їх зробив Сталін»); що в результаті «комуністично-радянського проекту возз'єднання Закарпаття з Україною у 1944–1945 рр. сталося так, що в ніч з 29 на 30 червня 1945 р. (після підписання договору між СРСР і ЧСР про возз'єднання Закарпатської України з УРСР) більшість мешканців колишньої Підкарпатської Русі лягли спати ще русинами за етнічною ідентичністю, тоді як прокинулися вже українськими (за національністю) громадянами СРСР»; що ця територія «відома від 1945 р. під українсько-комуністичною назвою Закарпаття»¹ тощо.

¹ Див.: Фенич В.І. Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завойовання Закарпаття Україною. – Ужгород, 2015. – 144 с.; Передмова (В.Фенич, І.Шніцер) // Підкарпатська Русь в роки Другої світової війни: матеріали міжнародної наукової конференції 16–17 жовтня 2014 р. – Ужгород, 2015. – С. 5.

У такому українофобському дусі написано, зокрема, одну з подібних, як на наш погляд замовних, публікацій кандидата історичних наук, доцента, тепер уже колишнього декана історичного факультету Ужгородського національного університету В.Фенича, про зміст якої говорить уже сама провокаційна назва його книжки – «Угорська Русь і “Ганнібалова присяга” Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною», яка викликала справедливе обурення наукової спільноти та громадськості Закарпаття й України².

За роки незалежності України історія розбудови карпатоукраїнської державності 1938–1939 рр. здобула досить повне висвітлення у працях багатьох істориків – від досліджень вітчизняних, переважно закарпатських, авторів С.Аржевігіна, М.Болдижара, М.Вегеша, М.Делегана, О.Довганича, В.Задорожного, Д.Злепка, В.Лемака, О.Мишанича, Р.Офіцинського, О.Пагірі, М.Тиводара, М.Токаря, В.Худанича, С.Федаки й до публікацій зарубіжних дослідників, у тому числі представників української діаспори – Ю.Бачи, І.Ваната, Д.Домбровського, С.Конечного, П.Магочія, В.Мар’їної, В.Маркуся, М.Мушинки, П.Стерча, Ю.Химинця, С.Росохи, І.Попа, А.Пушкаша, В.Шандора, А.Штефана та багатьох інших. Щоправда, їхні оцінки цієї складної, героїчної й водночас трагічної події в історії Закарпаття та України загалом багато у чому різняться, що, зокрема, продемонстрували у своїх ґрунтовних історіографічних розвідках І.Мищак, Р.Марценюк, В.Ухач³.

Отже Карпатська Україна стала тим феноменом української історії, який викликав чимало фальсифікацій, необґрунтованої критики як свого часу з боку радянських істориків, так і зарубіжних та деяких сучасних закарпатських авторів, які намагаються її дискредитувати, а також усе ще залишає чимало дискусійних питань для дослідників.

Тому вважаємо за доцільне зупинитися не стільки на питаннях, пов’язаних власне з історією Карпатської України, як на подіях, що передували проголошенню її незалежності, зокрема на характері суспільно-політичних й, особливо, національно-культурних процесів на Закарпатті, передусім на подіях у краї та навколо нього після завершення Першої світової війни і часів його входження до складу Чехословаччини в 1919–1939 рр., які підготували

² Див.: Тиводар М. Одкровення кандидата наук Фенича. – Ужгород, 2016; Гуйдел Е. Виправлення: Зауваги на маргінесах статті В.І.Фенича «Вправлення з історією по-українськи, або Якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року». – Ужгород, 2016; Гаврош О. Українофобія: Війна у глибокому тилу [Електронний ресурс]: <http://www.radiosvoboda.org/a/28031143.html>; Пинаш В. Просвіта мусить бути Берегиною українства // Закарпаття онлайн: Блоги: 10 листопада 2016 р. [Електронний ресурс]: <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/163410-Prosvita-musyt-buty-Berehyneiu-ukrainstva>

³ Див.: Мищак І. Закарпаття напередодні Другої світової війни у працях сучасних українських істориків // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип.19. – К., 2008. – С.410–421; Марценюк Р. Історіографія відродження українства на Закарпатті в 1918–1939 роках [Електронний ресурс]: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21D BN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=A SP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=eine_2001_11_16; Ухач В. «Одноденна» держава: Події в Підкарпатській Русі, Карпатській Україні як історіографічна проблема (вибрані аспекти) // Військово-історичний меридіан: Електронний науковий фаховий журнал. – Вип.1(11). – К., 2016. – С.5–17.

ґрунт для здобуття автономії і проголошення незалежності Карпатської України.

Характерною особливістю складного етнополітичного, національно-культурного та суспільно-економічного розвитку Закарпаття впродовж багатьох століть було те, що корінне, автохтонне східнослов'янське населення цього західного історико-етнокультурного регіону України (з II ст. н.е. тут міцно осіло, як свідчать археологічні пам'ятки, хліборобське слов'янське населення – білі хорвати, матеріальна й духовна культура яких була тісно пов'язана з культурою тих східнослов'янських племен, які населяли Прикарпаття, Волинь, Придністров'я, Придніпров'я, зокрема з трипільською культурою), було географічно й політично відірване від головних центрів свого етносу та перебувало під владою іноземних поневолювачів. Утім цю відірваність не слід перебільшувати. Упродовж століть підтримувалися дуже міцні зв'язки – зокрема династичні (дослідники нарахували 15 шлюбів між Рюриковичами й угорськими Арпадовичами), культурні (щороку карпатські перевали долали цілі вози з церковними і світськими книгами з Києва, Галича та інших руських міст, котрі потім переписувалися в Мукачівському, Грушівському й інших монастирях краю), кадрові (десятки закарпатських просвітителів – П.Людій, І.Земанчик, М.Балудянський, І.Орлай, Ю.Гуца-Венелін та ін. плідно працювали по інший бік Карпат), науково-ознайомчі (край відвідували наддніпрянці Т.Флоринський і М.Драгоманов, слобожанин І.Срезневський, багато відомих галицьких учених тощо). Розширенню зв'язків Закарпаття з іншими руськими землями й розвитку східнослов'янської культури та православ'я сприяв також переселенський рух сюди з протилежного боку Карпат, що розпочався з часів Русі й Галицько-Волинського князівства та практично не припинявся ніколи. Достатньо згадати прихід і поселення в Мукачівській домінії наприкінці XIV ст. подільського князя Федора Коріатовича з великою дружиною.

Отже територія Закарпаття входила в різні державні організми, була розмежована штучними кордонами, але вона формувалася й залишалася однією цілісною структурою, не втрачаючи свого слов'янського, руського, а в новітні часи – українського характеру. Зокрема після захоплення в XI–XIII ст. усєї території краю Угорщиною зберегти мову й національну самобутність закарпатцям вирішальною мірою допомагала їхня релігійна окремішність у католицькому соціально панівному середовищі угорців.

Упродовж віків формувалася й культура Закарпаття як регіональна руська (карпаторуська) культура одного народу, об'єднаного мовою, звичаями, віруваннями, способом життя і ведення господарства. Незважаючи на різні деформації, котрих вона під тиском політичних чинників зазнавала, як і культура будь-якого малого бездержавного народу, відірваного від основних економічних і культурно-національних центрів свого етносу, уже в XIX ст. вона складала певний сектор культури всього українського народу, що доведено науковцями⁴. Зокрема завдяки діяльності закарпатських «будителів»

⁴ Див.: Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку. – К., 2013. – 750+XXX с.

досить великого поширення серед населення краю, особливо під впливом революційних подій 1848–1849 рр. – «Весна народів» у Габсбурзькій імперії, набули ідеї слов'янської взаємності, кровної спорідненості закарпатців зі «східними братами» та їх об'єднання в боротьби проти національного й соціального гноблення. У 1849 р., наприклад, член Головної руської ради у Львові А.Добрянський порушував питання про об'єднання Карпатської (Угорської) Русі з Галицькою в окремий автономний округ і навіть подав на розгляд австрійського імператора петицію (відома під назвою «Пам'ятник русинів угорських») про розподіл Угорщини за національними дистриктами та об'єднання, зокрема, «руських коронних областей» (Східна Галичина й Закарпаття) в окрему адміністративну одиницю. А інший закарпатський «будитель» – О.Духнович у статті у львівському журналі «Вестник» 1 березня 1850 р. писав: «И бачу, як еднаються [...] віддалені родички, мені нещасний Бескід (Карпати) невисоким і не крутим уже бачиться горбиком, котрий досі як непрохідний Атлас мені здавався і рідних братів єдиної великої матері синів розлучав». Водночас він закликав редакторів журналу докласти всіх зусиль до об'єднання «русинів» монархії, тому що «если препоною і дальше время будет нам нещасний Бескід, тогда останиме в веке века в прежнем состоянии, сами себя уничижим [...], а если совокупимся, тогда страшний Бескід взаємним будет нам Олимпом»⁵. Щоправда закарпатські «будители» та москвофіли, сформувавшись у 1850–1890-х рр. у рософільський рух, нав'язували «російськість», ідеологію «єдиного російського народу» від Камчатки до р. Попрад у нинішній Словаччині. Рософільство заперечувало існування українського народу, який має свою мову, історію, культурно- побутові традиції та етнічну територію.

Саме тому етнонаціональне самоусвідомлення корінних жителів краю значно відставало від таких процесів у Наддніпрянській Україні, на Галичині та навіть Буковині. Історики Закарпаття переконливо довели, що поряд з іншими причинами внутрішнього й зовнішнього характеру, гальмування процесу етнічного самоусвідомлення русинів-українців краю спричинилося, не в останню чергу, політикою держав, до складу яких у різні часи входило Закарпаття. Правлячі кола тих країн воліли сприймати жителів краю «рутенами», «угро-русами», «русинами», «руснаками», «карпато-русами», але не українцями. Відповідна державна шовіністична політика, зокрема мовна, мала на меті полегшити асиміляцію автохтонного русинсько-українського населення Закарпаття шляхом його відокремлення від основного етнічного масиву, що мешкав на схід від Карпат, де на зміну спільному етноніму «русини» поступово утверджувався інший – «українці». Угорська, чеська, словацька, румунська, а в повоєнні роки також радянська влада намагалася інтегрувати місцеву інтелігенцію в етнокультурний і політичний простір своїх держав і зробити її провідником асиміляційної політики. Достатньо згадати про політику «мадяризації» – цілеспрямовані державні заходи угорського

⁵ Цит. за: *Виднянский С.В.* Идеи славянского единства в исторической концепции А.В.Духновича // *Культурные и общественные связи Украины со странами Европы: Сб. науч. тр.* – К., 1990. – С.127–128.

уряду періоду дуалістичної Австро-Угорщини 1867–1918 рр. щодо «немадлярських» (насамперед слов'янських) етнічних груп і національних меншин, котрі становили майже половину населення угорської частини багатонаціональної монархії, серед яких були і близько 500 тис. карпатських русинів-українців. Консервуючи «угро-русинство», угорські власті та москвофіли працювали на відрив русинів-українців від материнського етнічного ядра. Подібним чином чинила й нова влада за часів перебування Закарпаття у складі Чехословаччини в 1919–1939 рр. Щоб відокремити закарпатців від галичан, які на той час уже масово називали себе українцями, та продемонструвати світові, що закарпатці – це нібито відмінний від мешканців східних схилів Карпат, Подністрів'я й Наддніпрянщини народ, празький уряд, керуючись мотивами політичної доцільності, різноманітними засобами державної влади популяризував етнонім «русини» як особливу, притаманну буцімто лише закарпатцям, самоназву. Відверто шовіністичною, антиукраїнською була політика угорської влади на Закарпатті в 1939–1944 рр. Наприклад, регентський комісар окупованої Карпатської України М.Козма в 1940 р. відверто заявляв, що «угорський уряд ніколи не визнавав існування української нації на Закарпатті, і такі назви, як “Закарпатська Русь” або “Закарпатська Україна” повинні зникнути з географічних словників»⁶.

Але повернімося до історичних подій початку ХХ ст., яке було позначене на Закарпатті посиленням націоналістичної асиміляторської політики угорського уряду, новою хвилею москвофільської пропаганди з боку окремих діячів Галичини та Росії, виникненням так званої народовецької (української) течії в культурному житті краю завдяки прагненню частини нечисленної національної інтелігенції – Ю.Жатковича, А.Волошина, В.Гренджі-Донського, Г.Стрипського, В.Гаджеги, Л.Чопея та інших – писати українською мовою, не в останню чергу під впливом творчості М.Драгоманова, В.Гнатюка, І.Франка, І.Верхратського, С.Томашівського, Ф.Вовка та інших діячів України, які зацікавилися в той час закарпатською тематикою.

Утім найбільшим імпульсом для посилення проукраїнської орієнтації закарпатців, важливим геополітичним, цивілізаційним чинником, який прискорив інтеграцію русинів-українців з українською етнонацією, стала Перша світова війна, котра принесла українцям, як справедливо наголошують історики, не лише важкі випробування, але й нові можливості, у тому числі для національного державотворення та реалізації соборницьких прагнень. Вона, зокрема в нашому випадку, привела до ознайомлення значної кількості закарпатців – солдатів австро-угорської армії – з галицькими та наддніпрянськими українцями, їхньою культурою, побутом тощо, більшість з яких (понад 5 тис. чол.) після російського полону (перебуваючи переважно на території України) поверталися наприкінці 1918 р. додому й розповідали землякам про революційні події в Україні, про прихильне ставлення з боку східних братів-слов'ян, а також про те, що тамтешній народ говорить і молиться так само, як і тутешні люди, що українські землі багаті та хлібні,

⁶ Нариси історії Закарпаття. – Т.ІІ (1918–1945). – Ужгород, 1995. – С.490.

їх роздають селянам і т. п., що сприяло зміцненню почуттів спорідненості й симпатій закарпатців до українців по той бік Карпат. Не випадково про це із застереженням писала тогочасна угорська преса, а місцеві державні, жандармські й військові органи інформували вищі інстанції про те, що колишні солдати австро-угорської армії, що побували в російському полоні, «проїняті більшовицькими ідеями», а також поширювали у краї «українські ідеї», «прославляли Україну», тим самим «тягнуть народ у церковному відношенні до Львова, а у політичному – до Великої України»⁷. Цьому сприяла й антиросійська пропаганда Австро-Угорщини та особливо – революційні події в Росії і проголошення українських державних утворень – УНР у Києві, ЗУНР у Львові. А після розпаду Австро-Угорщини внаслідок поразки в Першій світовій війні народовецький рух на Закарпатті, який зміцнився колишніми військовополоненими-закарпатцями з революційними поглядами, поставив перед собою вже й політичні завдання, про що свідчать рішення та резолюції народних (руських) рад, котрі масово створювалися в містах і селах Закарпаття наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. як органи політичного життя різних прошарків населення краю. Невдоволені вимушеним наданням обмеженої автономії Закарпаттю під назвою «Руська Країна» у складі проголошеної 16 листопада 1918 р. Угорської Народної Республіки⁸, спочатку Гуцульська народна рада з центром у с. Ясіня і збори (з'їзди) народних рад у Старій Любовні, Сваляві, Мараморош-Сигеті в листопаді – грудні 1918 р., а 21 січня 1919 р. Всенародні збори угорських русинів-українців у Хусті, в яких взяли участь 420 делегатів від 175 сіл і містечок Закарпаття, ухвалили резолюцію про «прилучення русинами-українцями заселених земель до Соборної України»⁹. Отже за злуку з Україною Закарпаття проголосувало ще 100 років тому, хоча тоді широким масам ще не була притаманна стійка українська етнонаціональна свідомість, а рішення зборів у Хусті було найімовірніше стихійним вибухом антиугорського спрямування, але водночас і природним проявом етнокультурної та етноісторичної пам'яті.

Однак долю Закарпаття, як відомо, вирішили держави-переможниці на Паризькій мирній конференції: за Сен-Жерменським договором від 10 вересня 1919 р. цей край під назвою «Підкарпатська Русь» було включено до складу новоутвореної Чехословаччини з «наданням їй щонайширшої автономії». На це рішення вплинули, насамперед, геополітичні інтереси країн Антанти (зокрема концепція Малої Антанти), а також позиція численної

⁷ Див.: Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр.». – Ужгород, 2007. – С.15, 50–53.

⁸ Див.: Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. – Т.І (1918–1938). – Пряшів, 1979. – С.67–68; Кондратович І. Історія Подкарпатської Руси для народу. – Ужгород, 1924. – С.107; Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 рр. [Репр. вид.]. – Л., 1994. – С.225–227; Худанич В., Боднар В. Руська Країна в 1918–1919 рр. // Культура українських Карпат: традиції і сучасність: Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1–4 вересня 1993 р.). – Ужгород, 1994. – С.275.

⁹ Вегеш М.М. Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918–1919 роках: Матеріали до спецкурсу для студентів історичного факультету. – Ужгород, 1996. – С.28–30.

закарпатської еміграції у США, де 13 листопада 1918 р. було проведено плебісцит із цього питання, під час якого 67,2% представників вихідців із Закарпаття проголосували за приєднання рідного краю до Чехословаччини, подібне рішення Центральної Руської Народної Ради в Ужгороді від 8 травня 1919 р. та, не останньою чергою, активна дипломатична діяльність у цьому напрямі керівників Чехословаччини¹⁰.

Слід відзначити, що на той час через відсутність можливостей возз'єднати Закарпаття з Україною (невдачі національного державотворення, зокрема неспроможність українських держав – ЗУНР і УНР – відстояти рішення українців Закарпаття про злуку з соборною Україною), таке рішення було чи не єдинореальним і загалом, як показав подальший розвиток краю, доволі оптимальним варіантом розв'язання питання про державно-правове визначення Закарпаття¹¹. Із цього приводу А.Волошин, майбутній президент Карпатської України, сказав так: «Про чехів як народ ми дуже мало знали, але це був в той час одинокий реальний вихід із положення – зв'язати нашу долю із слов'янським народом»¹². Автономний статус краю було закріплено в ухваленій у лютому 1920 р. конституції Чехословаччини, однак празький уряд постійно зводив із виконанням своїх зобов'язань та обіцянок, мотивуючи це тим, що закарпатські русини-українці нібито ще «не дозріли» для автономного самоуправління. Головною метою офіційної політики щодо Закарпаття було втримання й поступова інкорпорація краю до суспільно-політичної, соціально-економічної систем і відносин республіки зі врахуванням його історично-національних особливостей¹³.

Включення Закарпаття до складу ЧСР викликало різке несприйняття в гортистській Угорщині, котра розглядала рішення Паризької мирної конференції щодо своїх кордонів як несправедливе, трагедію для угорського народу, вимагаючи, зокрема, перегляду угорсько-чехословацького кордону. Причому якщо, наприклад, гітлерівська Німеччина керувалася тезою «етнічного принципу» вирішення спірних територіальних питань, то Угорщина спиралася на ідею «святостефанської корони», згідно з якою Карпати, у тому числі Закарпаття – це частина «історичної Угорщини».

Водночас входження Закарпаття – Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини ознаменувалося глибинними зрушеннями в етнонаціональній і громадсько-політичній свідомості русинів-українців. Становлення й функціонування державно-політичної системи ЧСР сприяли активізації суспільно-політичного руху на Закарпатті, який упродовж поступових демократичних перетворень у політичній, культурній і соціальній сферах ставав дедалі вагомішим чинником загальнодержавного громадсько-політичного життя. Мало того, демократичні засади чехословацької конституції створювали

¹⁰ Див.: Віднянський С., Петрище П. Політична діяльність еміграції в США наприкінці 19-го – на початку 20-го ст. та її вплив на долю рідного краю // Українська діаспора. – К.; Чикаго, 1993. – №4. – С.5–20.

¹¹ Див.: Історія державної служби в Україні: У 5 т. – Т.2. – К., 2009. – С.49–50.

¹² Цит. за: Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів... – С.19.

¹³ Див.: Політична історія України: ХХ століття: У 6 т. – Т.5: Українці за межами УРСР (1918–1940). – К., 2003. – С.621–694.

сприятливі можливості й умови для розгортання процесів політизації і структуризації закарпатського суспільства, зокрема для виникнення й діяльності політичних партій, громадських об'єднань, культурно-освітніх товариств, інших інститутів громадянського суспільства (в міжвоєнні роки на Закарпатті діяли понад 40 політичних партій і 150 громадських організацій найрізноманітніших напрямів)¹⁴. Головним вектором їхньої активності була боротьба за автономію, яка тривала впродовж майже всього 20-річного періоду перебування краю у складі Чехословаччини. У ній брали участь практично всі політичні партії, громадські об'єднання й національно-культурні товариства Закарпаття, що були активною опозицією центральній владі¹⁵. Однак політично-класові та особливо національно-культурні розбіжності програм, зокрема гостре протистояння рософільського, русинського й українського напрямів у суспільно-політичному житті краю, стали саме тим фактором, який допомагав правлячим колам ЧСР тривалий час утримувати масовий патріотичний рух у безпечних для Праги рамках.

Про мотиви формування ідейних засад чехословацької політики щодо Закарпаття, у тому числі з національного питання, свідчить, зокрема, промова президента Чехословаччини Т.Г.Масарика в Ужгородському жупанаті під час відвідин Закарпаття у серпні 1921 р.:

«Задовго ще до війни я уважно стежив за вашими справами, [...] своє знання вашої країни використовував перед постановом республіки в інтересах Підкарпатської Русі та її люду. Люд Підкарпатської Русі був дуже довго політично і суспільно утискуваний, а духовно просто закріпачений. Через це сталося так, що між людом і так званою інтелігенцією постала глибока прірва. Ваша інтелігенція має тепер спеціальне і тяжке завдання. Інтелігенція без духовного зв'язку з людом, без національного коріння легко розпадається на численні, що ворогують між собою, партії і фракції, з яких кожна має мету, зовсім не зрозумілу для люду. Цьому мусимо запобігти. Культурне і господарське піднесення руського люду є через це таким нагальним завданням. Відчувається потреба інтенсивної праці шкільної, виховної, гігієнічної і народно-господарської. Політична автономія Підкарпатської Русі забезпечена мировою угодою і конституцією. Я бажаю, щоб найширші верстви якнайшвидше змогли брати участь в адміністрації. Уряд ні на хвилину не буде цьому заважати. Але автономія цілої країни не повинна бути пануванням одного напрямку. Я апелюю до руської інтелігенції, щоб вона енергійно взялася за своє тяжке і почесне завдання для добра люду. Будьте ж усі переконані, що я щиро зацікавлений у добробуті Підкарпатської Русі та її люду»¹⁶.

¹⁴ Див.: *Токар М.* Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). – Ужгород, 2006; *Його ж.* Розгалуження громадських організацій Закарпаття як прояв громадянського суспільства в Першій Чехословацькій Республіці // *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право.* – Ужгород, 2013. – С.189–195.

¹⁵ Див.: *Шніцер І.* Боротьба словаків та українців-русинів за автономію в Чехословаччині між двома світовими війнами: спільне та відмінне // *Kapitoly z dejín Podkarpatskej Rusi 1919–1945 / Ed. L.Narbul'ová.* – Prešov, 2015. – S.119–129.

¹⁶ Цит. за: *Бочковський О.І.* Т.Г.Масарик: національна проблема та українське питання (Спроба характеристики та інтерпретації). – Подєбради, 1932. – С.194–195.

У зв'язку з цим уважаємо за доречне навести цілком слушну оцінку майже 20-літнього періоду перебування Закарпаття у складі Чехословаччини, що міститься в колективній монографії закарпатських істориків про Карпатську Україну, де наголошується, що

«незважаючи на непослідовність національної політики чехословацького уряду, лавірування властей між москвофілами, українофілами і тутешняками, включення Закарпаття до Чехословацької республіки (під назвою Підкарпатська Русь) відіграло у відродженні духовності і культури нашого народу в цілому позитивну роль, а президент республіки Томаш Масарик був справжнім інтелігентом, який не на словах, а на ділі сприяв цьому відродженню»¹⁷.

Виходячи з демократичних засад будівництва молодої держави, офіційна Прага, долаючи угорську шовіністичну спадщину, не розробляла спеціальної й чіткої державної національно-культурної програми для Закарпаття, точніше, намагалася прямо не втручатися у цей складний, але природний для кожного народу процес, і проведення політики в цій галузі віддавала у відання місцевих органів влади. Зокрема конституційний закон «Про принципи мовного права у Чехословацькій Республіці» 1920 р. не встановлював мови врядування в Підкарпатській Русі й залишав остаточне рішення з цього питання за крайовим соймом. А в «Генеральному статуті про організацію адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою мирною конференцією до Чехословацької Республіки» 1919 р. стверджувалося, що «в усіх школах народна мова буде мовою навчання, як офіційною мовою взагалі»¹⁸. У зв'язку з цим постала проблема тлумачення «народної мови». На прохання місцевих урядовців і з метою сприяння скорішому розв'язанню цього питання чехословацький уряд пішов на не зовсім звичний крок – скликав 4 грудня 1919 р. в міністерстві шкільництва та народної освіти ЧСР нараду за участю 14 авторитетних мовознавців Чеської академії наук і мистецтв (професорів Полівки, Бідла, Махала, Славика та ін.) й після обговорення (сам факт якого викликав здивування науковців) прийняв спеціальне розпорядження міністерства стосовно літературної мови на Закарпатті, в якому зазначалося:

«Тому що місцеве русинське наріччя в Карпатській Русі є, безумовно, наріччя малоруське, слід визнати літературною мовою місцевого населення літературну мову малоруську, яку уживають його найближчі сусіди й одноплемінці, тобто галицьку українську мову [...] Визнання літературної української мови мовою навчання в Карпатській Русі полегшить значно організацію і діяльність шкіл, бо можна буде використати книги, а також вчителів з Галичини. Побожування, що тим

¹⁷ Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців. – Ужгород, 2002. – С.123.

¹⁸ Див.: *Кравчук О.М.* Національна політика Чехословацької республіки: 1918–1929 рр. – Вінниця, 2007. – С.66; *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура.* – Ужгород, 2010. – С.56.

підтримувалася б на Підкарпатській Русі українська ірредента, не є виправдане. Скоріше пошвавилася б вона штучним відокремленням населення цього краю від народного пня, якого є природною частиною».

Водночас у заключному пункті стверджувалося: щоб «русини» не втрачали свідомості того, що вони «як українці належать до великого російського народу», у середніх школах необхідно вивчати російську мову поряд із чеською та словацькою¹⁹.

Це розпорядження міністерства шкільництва та народної освіти ЧСР, а точніше – висновок чеських учених про український характер мови населення Підкарпатської Русі і його належність до «малоруського» (українського) народу мало позитивне значення для культурного розвитку краю, сприяло запровадженню викладання українською мовою з етимологічним правописом у початкових школах (у 1938 р. на Закарпатті з 809 народних шкіл 469 були з українською мовою викладання²⁰), стимулювало культурно-просвітницьку діяльність ще нечисленних прихильників українофільської національно-культурної орієнтації. Не в останню чергу завдяки йому перші часописи – «Русин», «Наш рідний край», «Пчілка» – почали виходити українською мовою, а у травні 1920 р. з метою «культурного і економічного піднесення підкарпатсько-руського народу, передусім виховання його в моральнім і патріотичнім дусі» було засновано товариство «Просвіта», що розгорнуло активну національно-культурницьку діяльність²¹.

Однак нечітке розуміння чеськими урядовцями й науковцями етнонаціонального статусу русинів, як і українців, що полягало у сприйнятті їх частиною росіян, лише загострювало у краї «мовну боротьбу». Цьому сприяли рософільські позиції та антиукраїнські дії призначених Прагою губернаторів і віце-губернаторів Підкарпатської Русі (А.Бескида, А.Розсипала, К.Грабара) та особливо – рішення найвищого адміністративного суду ЧСР від 28 червня 1925 р., яким українську мову було визнано «чужою» для корінного населення Закарпаття. А згідно з законом про пресу від 30 травня 1924 р., тут заборонялося поширювати періодичні видання УСРР, не дозволялося навіть уживати назви «Закарпатська Україна» й «український», «українець» до населення краю. Ухвалений 1923 р. закон «Про охорону республіки» розцінював порушення цих вимог як «підбурювання» проти цілісності держави. Найчастіше звинувачували у цьому комуністів Закарпаття (Крайовий комітет Компартії Чехословаччини), котрі через свої офіційні друковані органи з 1926 р., згідно з настановами Комінтерну, здійснювали, як стверджувала офіційна влада, «політику інтенсивної українізації Підкарпаття», пропагували «єдність мови Підкарпатської Русі з Україною», поширювали думки про те, що «на Підкарпатській Русі ані русинів, ані руснаків немає, а є тільки українці» й що «нібито Підкарпатська Русь є частиною великої радянської України, яка

¹⁹ Цит. за: З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-ті роки XX ст.): Док. і мат. – К., 1999. – С.96–97.

²⁰ Національне питання в Україні XX – початку XXI ст.: історичні нариси. – К., 2012. – С.299.

²¹ Вони боролися Карпатську Україну... – С.127.

простягається від Дніпра до Татр»²². Як загрозу цілісності Чехословаччині офіційна Прага з кінця 1920-х рр. також розглядала активну діяльність на Закарпатті емігрантів із Наддніпрянщини та Галичини, яких за різними даними й у різні роки нараховувалося у краї від 2,5–3 до 11 тис. осіб. В основному це були вчителі, представники творчих професій із самостійницькою орієнтацією. Деяких активних українських діячів із числа емігрантів навіть «видворяли» з краю та Чехословаччини загалом. Наприклад, педагога Л.Бачинського, історика В.Пачовського, поетесу Марійку Підгірянку²³.

Утім незаперечним залишається той факт, що за роки перебування у складі Чехословаччини, насамперед завдяки трьом важливим факторам – більшій політичній свободі, що вимушені були визнати навіть угорці після повернення в 1939 р. на Закарпаття (наприклад, міністр освіти й культури Угорщини Б.Гоман 1940 р. доповідав королівському регентові М.Горті, що в міжвоєнний період у краї виросла нова інтелігенція, яка добре розуміє своє українське походження, а депутат угорського парламенту після відвідування Закарпаття в 1943 р. у звіті до уряду про настрої серед «карпаторусинського народу» писав, що «загальний рівень освіченості й культури [...] значно вищий, ніж про це гадають в Угорщині, [...] за часи чеської ери вони зробили величезний стрибок угору, і це не можна заперечувати, [...] культурне життя русинів за часи чеської ери було дуже жвавим, а політична свобода, за свідченням самих русинів, була повною, оскільки політичне життя спиралося на засади досконалої демократії»²⁴), значним державним інвестиціям на розбудову краю, зокрема культурно-освітню (уряд ЧСР у розвиток Закарпаття вкладав, як правило, більше коштів, ніж вилучав із нього: від 1919 по 1933 рр., наприклад, із державних фондів було виділено близько 1,6 млрд крон, значна частина спрямовувалася на розвиток інфраструктури, тобто доріг, залізничного сполучення, адміністративних і шкільних будівель, лікарень тощо; лише міністерство громадських робіт ЧСР із 1920 по 1935 рр. виділило Закарпаттю 490 млн крон, тобто щороку по 30,5 млн²⁵), а також активній діяльності українських емігрантів, які, за словами С.Наріжного, сприяли «національному відродженню Срібної Землі й чудодійному перетворенню Підкарпатської

²² Див.: Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К., 2008. – С.265–266; Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів... – С.122–127.

²³ Див.: *Вегеш М.М., Віднянський С.В.* Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939). – К.; Ужгород, 1998. – С.85–86; *Harbuľová L., Lichtej I.* Miesto emigrantov z Ruska a Halice v etnoidentifikacnych procesoch na Podkarpatskej Rusi v medzivojnovom období // Česko-Slovenská Historická Ročenka 2016. – Bratislava, 2017. – S.79–93.

²⁴ *Худанич В.І.* Міжвоєнний період в історії Закарпаття // Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура» (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород, 1993. – С.543; *Віднянський С.* Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців // Культура українських Карпат: традиції і сучасність: Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1–4 вересня 1993 р.). – Ужгород, 1994. – С.139.

²⁵ Див.: *Česko-Slovenská Historická Ročenka* 1997. – Brno, 1997. – S.103; Підкарпатская Русь за годы 1919–1936. – Ужгород, 1936 (перевид: Ужгород, 2005–2006); Історія Ужгорода: Історичний нарис. – Ужгород, 1993. – С.106–117; *Козельчук Л., Кравчук Л.* Закарпаття у складі Чехословацької республіки (1919–1939 рр.) // Перша Чехословацька Республіка і Україна: Матеріали регіональної наукової конференції, м. Львів, 20 жовтня 2018 р. – Л., 2018. – С.67.

Русі в Карпатську Україну [...] підкарпатські русини оставили свій глибокий сон і приобщилися до загальної української революції»²⁶, значна частина корінного населення Закарпаття пройшла шляхом самоусвідомлення від самоназви «угорські рутени (русини)» до «карпатських (закарпатських) українців», від ухвалення резолюції Всенародного конгресу угорських русинів у Хусті 21 січня 1919 р про з'єднання краю з Україною і прохання, «щоб нова держава при виконанні цієї злуки узгляднила окремішне положення угорських русинів» – до розбудови автономної карпатоукраїнської державності у складі федеративної ЧСР наприкінці 1938 – на початку 1939 рр. та проголошення 15 березня 1939 р. незалежності Карпатської України як «найменшої вітки українських земель».

Українську національну свідомість на Закарпатті було, зокрема, переконливо виявлено 17 жовтня 1937 р. при підготовці та проведенні Всепросвітнянського з'їзду в Ужгороді. Близько 15 тис. осіб, які представляли понад два десятки політичних партій (у тому числі впливову комуністичну), союзів, товариств, редакцій періодичних видань виступили з «Маніфестом до українського народу Підкарпаття», в якому задекларували українську національну ідентичність закарпатського населення і сформулювали його культурно-національні вимоги. Водночас цей важливий документ спростовував звинувачення українського руху на Закарпатті часів Чехословаччини в нібито «ірредентистському», протидержавному характері. Чітко й недвозначно проголошувалося: «Ми добровільно прилучилися до Чехословацької Республіки, ми є вірними громадянами нашої демократичної держави, – але в мовних і культурних справах ми були й будемо частиною великого 50-мільйонного українського народу і цієї нашої народної та культурної єдності ніколи нізащо не зречемося»²⁷. Про еволюцію етнонаціональної свідомості й політичної орієнтації закарпатців певною мірою свідчить аналіз результатів парламентських виборів серед місцевого населення: якщо 1924 р. проукраїнські партії мали у краї 12,4% прихильників, а рософільські – 62%, то вже через десять років співвідношення змінилося на користь українських – 36,6% проти 35,2% (ще 28,2% закарпатців підтримували місцеві автономістські сили)²⁸. Отже більшість населення Закарпаття, «не дивлячись на заборону чехословацьких властей, вважала себе українцями вже в 1936–1939 рр.»²⁹.

Щодо політичних вимог, то українські партії й організації та їхні лідери і прихильники, звичайно, теж були незадоволені політикою празького уряду, особливо через згубні наслідки економічної кризи 1929–1933 рр. та посилення антидемократичних тенденцій у республіці, тож активно приєдналися до інших партій краю з вимогами надання автономії Закарпаттю. Тому не

²⁶ *Наріжний С.* Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Ч.І. – Прага, 1942. – С.321.

²⁷ Цит. за: *Мишанич О.* Від підкарпатських русинів до закарпатських українців: Іст.-літ. нарис. – Ужгород, 1991. – С.31.

²⁸ *Пачовський В.* Срібна Земля: Тисячоліття Карпатської України. – Л., 1938. – С.68.

²⁹ Див.: *Ференц П.* Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20–30-ті роки ХХ ст. – Мукачево, 2005.

випадково під час відвідин Ужгорода у травні 1934 р. новообраний президент ЧСР Е.Бенеш змушений був запевнити закарпатців:

«Чехословацька влада про свої зобов'язання ніколи не забувала, ніколи про них не забуде, і те, що є в мирних договорах, щоб там не сталося, виконає. Автономія в недалекому майбутньому буде проведена так, як Чехословацька Республіка зобов'язалася, і цей обов'язок включила до своєї конституції. Цю автономію проведемо чесно й послідовно, крок за кроком, поступово після того, як відповідну підготовку до неї буде завершено»³⁰.

Але до проблеми автономії Закарпаття чехословацький уряд повернувся лише наприкінці 1930-х рр., коли перед загрозою угорського ревізіонізму відбулася певна консолідація політичних сил краю та радикалізація їх дій щодо вимог автономії. У березні 1937 р. було ухвалено закон «Про тимчасове врегулювання становища губернатора Підкарпатської Русі», який набув чинності у жовтні. Відтепер розширювалися права губернатора, утворювалася губернаторська рада тощо, що дало підстави владі говорити про так званий «перший етап автономії»³¹. Але реальної автономії закарпатці дочекалися лише у жовтні 1938 р., коли в Європі й, зокрема, навколо Чехословаччини загострилася міжнародна ситуація та перед небезпекою анексії її території країнами-сусідами вона трансформувалася у федеративну державу. Саме обставини Мюнхенської кризи зумовили порівняно швидке і легке втілення у життя проекту автономії Закарпаття (так само, як і Словаччини), реалізації чого закарпатці домагалися впродовж 20 років перебування у складі чужої держави.

Як відомо, внаслідок мюнхенського диктату від 29–30 вересня 1938 р. Чехословацька Республіка була змушена задовольнити ультимативні німецькі вимоги: до Третього Райху, зокрема, приєднали промислово розвинену Судетську область, де проживали понад 3 млн німців. Польща, своєю чергою, на початку жовтня отримала Тешинську Силезію, а на початку листопада 1938 р. за рішенням I Віденського арбітражу південну частину Словаччини та найбільш розвинені райони Закарпаття було передано Угорщині. Загалом Чехословаччина втратила третину своєї території з населенням 5 млн осіб і 40% промислового потенціалу. Зраджена союзниками, країна опинилася у стані глибокої політичної кризи (5 жовтня 1938 р. на знак протесту проти політики диктату й розвалу країни пішов у відставку з посади президента Е.Бенеш), чим поспішили скористатися словацькі та закарпатські автономісти. Спочатку словаки, а слідом за ними закарпатські русини-українці проголосили автономію, і офіційна Прага змушена була нарешті затвердити автономні уряди Словаччини (7 жовтня) та Підкарпатської Русі (11 жовтня).

³⁰ Бенеш Э. Речь о Подкарпаторусской проблеме. – Ужгород, 1934. – С.27.

³¹ Нариси історії Закарпаття. – Т. II (1918–1945). – С.263–264; Закарпаття в етнополітичному вимірі. – С.254.

Від цього часу І Чехословацька Республіка припинила своє існування, а наступне півріччя урізаної зусібіч Чехо-Словащини (так називалася країна після отримання автономії Словащиною й Підкарпатською Руссю) ввійшло в історію як період ІІ Республіки, побудованої на федеративних засадах. Щодо Закарпаття, то саме цей нетривалий час позначився розбудовою карпатоукраїнської державності – активної, хоча й неоднозначної за оцінками та результатами діяльності автономних урядів краю.

Отже утворення державності стало наслідком, насамперед, цілеспрямованої багаторічної боротьби патріотичних сил краю. Водночас значний вплив на суспільно-політичні процеси в Європі загалом, Чехо-Словащині та Карпатській Україні зокрема, справив міжнародний фактор. Справа в тому, що короткочасне існування Карпатської України не просто збіглося з гострою політичною кризою у Центрально-Східній Європі напередодні Другої світової війни – це державне утворення багато у чому було породжене самою цією міжнародною кризою, стало одним з її проявів. Утім «незважаючи на складність тогочасної міжнародної обстановки, Закарпаття, де компактно проживало українське населення, виявилось єдиним регіоном, який вибором автономні права і будував свою державність у союзі з чехами і словаками»³². Ба більше, «юридичний статус Карпатської України з жовтня 1938 до березня 1939 рр. далеко переходив рамки автономії, визначені в Сен-Жерменському договорі та чехословацькій конституції з 1920 р. Він наближався до федеральної моделі міждержавних та понаддержавних структур. Очевидно, це була своєрідна модель федералізму, бо перебувала у процесі розвитку»³³.

Затверджений Прагою 11 жовтня 1938 р. перший автономний уряд Закарпаття – Рада Міністрів Підкарпатської Русі на чолі з А.Бродієм (лідером рософільського напрямку у краї, головою Автономно-землеробського союзу) – проіснував лише п'ятнадцять днів, до 26 жовтня. Основну увагу він приділив встановленню меж зі Словащиною з метою приєднання східно-словацьких районів (Пряшівщина) з переважно українським населенням. А у зв'язку з ультимативними вимогами Угорщини до Чехословащини щодо заселених здебільшого угорцями південних теренів Закарпаття, 23 жовтня 1938 р. було прийнято рішення про розв'язання цього спірного питання шляхом проведення плебісциту у краї. Це рішення, однак, виходило за рамки повноважень автономного уряду й суперечило конституційним нормам ЧСР. Водночас стало відомо, що А.Бродій і міністр його кабінету С.Фенцик уже тривалий час таємно співпрацювали з угорською владою у справі відриву Закарпаття від ЧСР. Тоді федеральний уряд звільнив А.Бродія з посади прем'єра, його негайно було заарештовано у Празі за «державну зраду» – зв'язки із ворожими «закордонними елементами» та «профашистську діяльність на користь Угорщини»³⁴.

³² *Вегеш М.М.* Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: У 2 т. – Т.І. – Ужгород, 1997. – С.4.

³³ *Маркус В.* Від народу-племені через автономістські прагнення до державності й соборності // *Культура українських Карпат: традиції і сучасність...* – С.22.

³⁴ *Болдижар М.* Закарпаття між двома світовими війнами (Матеріали до історії суспільно-політичних відносин). – Ч.І. – Ужгород, 1993. – С.81.

26 жовтня 1938 р. новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі уряд ЧСР призначив А.Волошина – лідера українського напрямку у краї. Виразно національний характер сформованого ним уряду викликав активну підтримку з боку світового українства, а також – перехід закарпатських рософілів у відкрити опозицію, що значно ускладнювало діяльність нового уряду.

Про чітку українську спрямованість уряду А.Волошина переконливо свідчило опубліковане 27 жовтня 1938 р. звернення Української народної ради «До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бессарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали». «Ми віримо, – ішлося у документі, – що великий 50-мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми»³⁵. Цей маніфест було розцінено, зокрема на Галичині, як заклик до підтримки й допомоги братам-українцям «по той бік Карпат». Так, гаряче підтримав новий уряд Карпатської України й щиро привітав А.Волошина з обранням на «провідника народів Закарпаття» глава греко-католицької церкви у Західній Україні митрополит Андрей (Шептицький). Масові демонстрації на підтримку уряду А.Волошина відбулися у Львові, Станіславі, Коломиї. Було зафіксовано перші нелегальні переходи польсько-чеського кордону галицькими українцями з метою допомоги в розбудові молодого національної держави, які з кінця 1938 р. стали масовим явищем³⁶.

Відомий дослідник міжвоєнної історії Закарпаття М.Болдижар пояснював вибір чехословацькою владою на посаду голови автономного уряду краю політичного лідера українського напрямку так:

«Цьому сприяло ряд факторів: по-перше, призначаючи А.Волошина прем'єром, центральний уряд враховував, що він був освіченою для того часу людиною, мав духовну та світську освіту, і сподівався, що в своїй діяльності він буде керуватися принципами нейтральності та релігійно-етичними нормами і не братиме участі в політичних інтригах; по-друге, уряд добре знав про політичну орієнтацію інших можливих кандидатів у прем'єри і не бажав більше ризикувати, “обпікшись” уже на кандидатурі А.Бродія; по-третє, кандидатура каноніка А.Волошина була підтримана прем'єром словацького автономного уряду католицьким священником Й.Тісо. Отже, волею випадку та в зв'язку з названими вище обставинами, А.Волошин вийшов на арену активної політичної діяльності»³⁷.

Можна погодитися з тим, що А.Волошин дійсно не готувався до такої високої політичної кар'єри. Він сам відверто про це говорив у грудні 1938 р. кореспондентові львівської газети «Діло»:

³⁵ Нова свобода. – 1938. – 27 жовтня.

³⁶ Див.: *Веґеш М.М.* Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. – Т.П. – Ужгород, 1997. – С.83.

³⁷ *Болдижар М.* Закарпаття між двома світовими війнами... – Ч.І. – С.81–82.

«Сьогоднішня моя праця є такого характеру, про який раніше я ані не думав. Все своє життя я працював як педагог. Переконався я в тому, що наш народ є цілком так інтелігентний, як і інші європейські народи, і що лише гноблення робило його апатичним. Тепер він чудом скинув з себе апатичність і ця дійсність дає мені силу і відвагу до тієї праці, яку виконую»³⁸.

Водночас слід зазначити, що саме багаторічна освітня, культурна та громадсько-політична праця А.Волошина для і серед рідного народу (він майже двадцять шість років, із 1912 по 1938-й, був директором одного з найпрестижніших у ті часи на Закарпатті навчальних закладів – Ужгородської вчительської семінарії; також був одним із керівників Центральної Руської Народної Ради, яка у травні 1919 р. прийняла рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини; у 1920 р. був у числі фундаторів і керівників товариства «Просвіта»; у 1923 р. заснував і до початку 1939 р. очолював Народно-християнську партію, від якої в 1925–1929 рр. був депутатом чехословацького парламенту тощо), а також високий авторитет та народна підтримка А.Волошина, як і його загалом лояльне ставлення до Чехословаччини, підтримка її конституційних основ, демократичних інститутів, прагнення «забезпечити самостійність Карпато-Української держави в рамках федерації» зумовили вибір його кандидатури на пост прем'єра. Тобто цей вибір був цілком закономірним. Із приводу такого призначення чеська газета «Недельні ліст» 27 листопада 1938 р. у матеріалі «Хто є Волошин» інформувала:

«Людина на своєму місці. Мало маємо людей такої ваги, як о. д-р Волошин. Українській народ Підкарпаття виявив для нього таку любов і таке признание, що назвав його “батьком народу”. Цієї назви не устійнив ніякий закон – вона створена народом. Його поява має в собі щось, що захоплює. Хоч уже не молодий, зумів пережити всю свою й свого народу трагедію [...] Назначуючи його прем'єром – влада зробила найщасливіший крок»³⁹.

У першому, після призначення прем'єром, інтерв'ю редакторові газети «Нова свобода» 30 жовтня 1938 р. А.Волошин досить детально окреслив основні завдання очолюваного ним уряду:

«Завдань багато... Але перше завдання – це оборонити цілість нашого краю, забезпечити спокій і порядок, забезпечити добробут народніх мас... Теперішня хвиля диктує нам всім виявити працiвність і дисципліну, полишити національні, мовні та політичні суперечки і всім стати до творчої праці, якої вимагає від нас обов'язок перед рідним народом»⁴⁰.

³⁸ Там само. – С.105.

³⁹ Цит. за: Нова свобода. – 1938. – 4 грудня.

⁴⁰ Там само. – 1938. – 30 жовтня.

Завдання ці через низку суб'єктивних причин та об'єктивних обставин урядові А.Волошина так і не судилося здійснити. Не встиг новий автономний провід Підкарпатської Русі розпочати свою діяльність, як зазнав першої кризи. Згідно з рішенням Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р., від Закарпаття до Угорщини відходило понад 12% території – міста Ужгород, Мукачево, Берегове та майже 100 інших населених пунктів, де мешкали близько 175 тис. осіб (у тому числі понад 33 тис. українців)⁴¹. Це була важка втрата для автономного краю, особливо з господарського погляду. З листопада 1938 р., ще перебуваючи у Відні, А.Волошин виступив зі зверненням до закарпатців у США та української спільноти всього світу, передавши «Українській пресовій службі» для розповсюдження заклик, де вперше вжив назву «Карпатська Україна»:

«Ми, уряд Підкарпатської Русі, яку велико-держави, що встановили остаточні границі дня 2 листопада 1938 року у Відні, назвали природньо – Карпатська Україна, звертаємося у цю вирішальну хвилину з гарячим закликом до вас, браття і сестри. Відорвання споконвічних наших городів Ужгорода і Мукачева від Карпатської України – це зранення нашої Батьківщини»⁴².

Уряд А.Волошина змушений був перенести свою канцелярію з Ужгорода до Хуста, що став столицею автономної української держави, розбудова якої розпочалася швидкими темпами й не в останню чергу завдяки безпосередній підтримці та допомозі з боку галицьких українців, котрі масово переходили польсько-чеській кордон, поспішаючи на допомогу своїм закарпатським братам. Зокрема саме за їх активною участі на початку листопада 1938 р. було утворено організацію народної оборони – «Карпатська січ», що являла собою напіввійськове формування (її члени не були озброєні) для армійського вишколу учасників українського національного руху й оборони Карпато-Української держави. Січові відділи (команди), керівництво якими здійснювала Головна команда на чолі з командантом «Карпатської січі» Д.Климпушем у Хусті, виникли практично в кожному більш-менш значному населеному пункті краю, а загальна кількість січовиків становила близько 2 тис. осіб⁴³.

Уже в листопаді 1938 р. Кабінет Міністрів Підкарпатської Русі завершив свою реорганізацію. Він складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ, шкільництва та народної освіти, юстиції й комунікацій. Велику роль у діяльності уряду відігравали особисті секретарі прем'єр-міністра С.Росоха та І.Рогач – рішучі люди молодшої генерації. При автономному уряді було створено службу безпеки, управління поліції у Хусті, Українське емігрантське

⁴¹ Нариси історії Закарпаття. – Т.ІІ (1918–1945). – С.156.

⁴² Цит. за: *Василина Н.* Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни: Нове бачення подій. – Ужгород, 2008. – С.76.

⁴³ *Белень М.* Карпатська Україна в портретах: Науково-популярне видання. – Ужгород, 1998. – С.12–19.

бюро на Карпатській Україні, що «збирає й систематизує заяви українських емігрантів щодо служби в державних, громадських і приватних установах та закладах» і надає карпато-українське підданство, відділ преси та пропаганди, який, зокрема, із метою інформування населення про діяльність уряду видавав «Бюлетень пресової служби»⁴⁴. Щодня масовим накладом виходила урядова газета «Нова свобода», редакцію якої очолював відомий громадсько-політичний діяч і письменник В.Гренджа-Донський. Політичній та пропагандистській роботі уряд А.Волошина надавав особливого значення, що пояснювалося як необхідністю мобілізації зусиль населення краю на розбудову держави, так і підривною діяльністю проти неї з боку Угорщини й Польщі. «Нова свобода», наприклад, майже щодня друкувала різні заклики, звернення, маніфести автономного уряду та Української Народної Ради до «українського народу Підкарпаття», які видавалися великим накладом та у вигляді окремих листівок. У них наголошувалося на чіткому курсі уряду щодо українізації всього суспільного життя краю, зокрема дедалі наполегливіше порушувалося питання про офіційну зміну назви на «Карпатську Україну».

22 листопада 1938 р. чехословацький парламент ухвалив поправки до конституції країни у формі «Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі», який юридично закріпив автономний статус Закарпаття як державного утворення в рамках Чехо-Словаччини. Зазначалося, що Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною країни. Дефінітивну назву самоврядної території встановить закон «Сойму Підкарпатської Русі», і він же встановить «урядову мову та мову навчання в школах на території Підкарпатської Русі»⁴⁵. Проте вже 25 листопада уряд А.Волошина видав розпорядження про запровадження «державної української (малоруської) мови», а наприкінці грудня офіційно дозволив уживати поряд із назвою «Підкарпатська Русь» також і назву «Карпатська Україна». Так, по суті, боротьба двох національно-культурних напрямів на Закарпатті завершилася перемогою українського, що стало «милевими стовпами на шляху політично-державного становлення українського народу Закарпаття»⁴⁶.

Відтепер пріоритетним напрямом політики уряду А.Волошина стала правотворча діяльність, покликана наповнити реальним змістом права автономного краю як суб'єкта федерації у складі ЧСР. До таких нормативних актів належали розпорядження про передачу всієї влади Кабінету Міністрів Карпатської України до обрання Сойму, реорганізація структури виконавчо-розпорядчої влади на місцях, створення Верховного суду й Вищої державної прокуратури та ін. Водночас розбудова жорсткої вертикальної структури виконавчої влади та обмеження громадян в їхніх конституційних правах (запровадження доволі жорсткої цензури на газети, журнали, закриття ряду рософільських видань та організацій, утворення концентраційного табору

⁴⁴ Див.: Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами... – Ч.І. – С.88.

⁴⁵ Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 рр. – С.235–241.

⁴⁶ Маркусь В. Від народу-племени через автономістські прагнення до державності й соборності. – С.22.

поблизу Рахова, розпуск політичних партій і деякі інші недемократичні заходи) свідчили про авторитарний характер політичного режиму в Карпатській Україні. До речі, ще напередодні Віденського арбітражу, 1 листопада 1938 р., А.Волошин відвідав німецьке представництво у Празі, уважаючи за доцільне поділитися своїми політичними міркуваннями з послом А.Генке, який повідомляв керівництву Третього Райху:

«Прем'єр заявив, що він має намір будувати свій уряд за авторитарними принципами. Ліберальні форми правління приведуть слабозвинутий у політичному і культурному відношенні народ до катастрофи. Тому потрібна тверда рука. Як підготовку таких заходів, вже зразу прем'єр розпорядився заборонити всі політичні партії. Замість них будуть створені національні ради – німецька, українська, руська, угорська, можливо й єврейська... Ми повинні мати вирішальний вплив як на організацію політичного, так і культурного життя у Підкарпатській Русі, та взяти найактивнішу участь у підготовці і проведенні там виборів»⁴⁷.

Такі наміри й дії уряду А.Волошина можна пояснити тим, що внаслідок агресивних дій сусідів (насамперед Угорщини та Польщі, звідки на Закарпаття регулярно засилялися воєнізовані групи для здійснення терористичних актів) внутрішньополітичне становище Карпатської України ставало дедалі більше вибухонебезпечним, а це, своєю чергою, викликало необхідність створення оптимальних умов для оборони й консолідації. Здійснення урядом Карпатської України низки антидемократичних актів було зумовлено також тогочасною політичною кон'юктурою. Третє десятиліття ХХ ст. в Європі позначилося відступом багатьох країн від демократичних цінностей і переходом до авторитарного режиму правління – спочатку в Італії та Німеччині, а згодом у Польщі, Угорщині, інших країнах. Успішний розвиток цієї моделі насамперед в Італії та Німеччині став певним прикладом. Зокрема позитивна динаміка розвитку Німеччини підводила до висновку, що демократія неефективна. Це схиляло до авторитаризму не лише уряди європейських країн, але й народи, котрі лише боролися за власну незалежність. Тому напередодні Другої світової війни загальною тенденцією стало скоочування до авторитаризму, запровадження антидемократичних норм, обмеження конституційних прав і свобод громадян. Не минула ця тенденція й Карпатську Україну, лідери якої взірцем для закарпатців убачали модель словацької авторитарної держави. Мало того, як стверджують окремі дослідники, націоналісти-радикали в керівництві «Карпатської січі» навіть готували державний переворот проти уряду А.Волошина з метою проведення більш рішучого протистояння празькій центральній владі та представникам чеської адміністрації у краї, які не приховували свого невдоволення активною українізацією Закарпаття.

Завдання, що стояли перед урядом А.Волошина, були дійсно надзвичайно складними. Це вимагало мобілізації не лише всіх патріотичних

⁴⁷ Михайлович Г. Карпатський гамбіт фюрера // Карпатський Євроміст. – 2002. – 4 липня.

сил, але об'єднання в конструктивній, практичній державотворчій роботі всього населення Карпатської України – як української, так й інших національностей та орієнтацій. Утім досягти цього урядові А.Волошина не вдалося, насамперед через надмірний радикалізм близького урядового оточення – активних діячів Організації українських націоналістів, що прибули з інших українських земель, зокрема з Галичини. Зовнішньополітична проницецька орієнтація Карпатської України, розрив зв'язків, насамперед торговельно-економічних, з іншими частинами Чехо-Словаччини, заострення українсько-чеських відносин, відмова від пошуку компромісів зі своїми агресивними сусідами – Угорщиною та Польщею, надмірне й невинуватне сподівання на підтримку ззовні (насамперед із боку Німеччини) та допомогу української діаспори – теж не сприяли успішному розвитку державотворчих процесів у краї.

Придїливши головну увагу політичній діяльності, зокрема підготовці до перших в історії Закарпаття виборів до власного представницького й законодавчого органу – Союму Карпатської України, уряд А.Волошина за допомогою єдиної створеної політичної, по суті державної, партії – радикального Українського національного об'єднання – успішно їх провів. І хоча результати виборів, які відбулися 12 лютого 1939 р., засвідчили схвалення переважною більшістю закарпатських українців курсу Кабінету Міністрів Карпатської України А.Волошина на утвердження національної державності (265 тис. осіб, або 92,4% виборців, що взяли участь у виборах, проголосували за список УНО, котрий складався із 32 осіб; свідченням того, що люди могли вільно висловлювати свою думку, стало те, що в ряді населених пунктів краю більшість голосів було віддано проти УНО, навіть у столиці Карпатської України – Хусті понад 2 тис. висловилися проти), але вони не змінили внутрішньополітичне становище у краї на краще⁴⁸.

А щодо планів і задумів уряду Волошина у вирішенні проблем господарського й культурного будівництва, поліпшення соціального становища та рівня життя населення краю, то більшість із них так і не було реалізовано. Головна причина цього, слід наголосити, не стільки в надмірній політичній, націоналістичній заангажованості уряду, прорахунках і помилках у його діяльності (котрі, дійсно, були), скільки в тому, що за тих внутрішньополітичних і внутрішньоекономічних, а особливо міжнародних умов 1938–1939 рр. у краї й навколо нього, Карпатська Україна не мала реальної можливості повноцінно функціонувати як автономна, а тим більше самостійна, незалежна держава. Та й часу для цього історія відпустила молодій українській державі занадто мало...

6 березня 1939 р. А.Гітлер прийняв рішення про остаточну ліквідацію Чехо-Словаччини, а 12 березня дав згоду Угорщині на окупацію Карпатської України. Запросивши до себе угорського посла Д.Стояї, фюрер заявив: «Дійте, не повідомляючи про це інші уряди. Дійте швидко, оскільки є й інші

⁴⁸ Див.: *Магочий П.П.* Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). – Ужгород, 1994. – С.147; *Вегеш М.М.* Карпатська Україна 1938–1930 рр. – Т.2. – С.92; *Кульчицький С.В.* Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К., 1999. – С.316.

претенденти на Підкарпатську Русь [...] Момент для окупації Підкарпатської Русі сприятливий». 14 березня 1939 р. угорський уряд П. Телекі направив офіційній Празі ультиматум із вимогою впродовж доби вивести з Підкарпатської Русі підрозділи чехословацької армії⁴⁹.

Того ж дня ввечері, щойно дізнавшись про проголошення самостійності Словаччиною, що свідчило про остаточний державний розпад ЧСР, і скупчення угорських військ на кордонах із Карпатською Україною, А.Волошин офіційно проголосив її незалежною державою й назвав склад нового уряду. Примітно, що після цього він зв'язався з президентом ЧСР Е.Гахою, пояснив йому цей вимушений крок і від імені «русинів-українців» подякував за двадцятирічну співпрацю, чого не зробила жодна інша національна спільнота Чехо-Словаччини⁵⁰. 15 березня 1939 р., коли окремі підрозділи угорських військ уже перетнули кордон краю, у Хусті розпочав свою роботу Сойм Карпатської України, на шести засіданнях якого було ухвалено документи історичної ваги. Обравши президентом новоствореної української держави А.Волошина й затвердивши новий уряд, Сойм прийняв два конституційних закони. Зокрема підтверджувалося, що Карпатська Україна є незалежною державою – республікою з президентом на чолі, а також затверджувалися українські державні мова, прапор, герб і гімн, що стало важливим державно-політичним актом. Однак того ж дня, 15 березня 1939 р., Угорщина розпочала загальний наступ, який, незважаючи на героїчний збройний опір формувань «Карпатської січі», уже 18 березня завершився повною окупацією щойно проголошеної держави, що було за тих обставин радше символічним актом, аніж реальною політикою.

Німеччина, на заступництво якої до останнього сподівався уряд А.Волошина, залишила без відповіді відчайдушний заклик обраного президента про надання протекторату Карпатській Україні та її захист від угорської агресії. «Німці ганебно нас обманули!», – так відверто згодом реaguвав А.Волошин на ці події. Не відгукнулися на апеляцію уряду й демократичні держави Заходу, котрі ще недавно, після отримання Закарпаттям автономії, активно обговорювали у пресі «українське питання», зокрема так звані «українські плани» А.Гітлера щодо створення «Великої України» під німецьким протекторатом, подаючи це як уже вирішену справу. Так, упродовж останніх чотирьох місяців 1938 р. британські видання вмістили близько 1 тис. згадок про Карпатську Україну, а французька преса лише у грудні того року опублікувала понад 300 великих статей про Україну й політику щодо неї Німеччини⁵¹.

Тут слід пам'ятати, що Європа в 1938–1939 рр. перебувала під визначальним впливом нацистської Німеччини, спецслужби якої вмiло використовували

⁴⁹ Див.: *Марьина В.В.* Закарпатье как объект международной политики: 1938–1943 годы // Новая и новейшая история. – 2015. – №5. – С.34–35.

⁵⁰ *Кравчук Ш.М., Марценюк Н.М.* Вивчення теми «Закарпаття в складі Чехословаччини» на заняттях з історії України: методичний аспект // Дидактика методики історії. – Вип.3. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С.82.

⁵¹ *Пагіря О.* Як західна преса та дипломати писали про Карпатську Україну [Електронний ресурс]: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/15/152208/>

українську проблематику, у тому числі карпатоукраїнську, у пропагандистських схемах для тиску на Угорщину, Польщу, Чехословаччину, СРСР і водночас із метою дезінформації та відвернення уваги західних держав від справжнього напрямку нацистської агресії на континенті. Британський журналіст-міжнародник Л.Лоутон на початку 1939 р. з приводу цього зазначав:

«Протягом останніх кількох місяців Україна – зовсім невідома Заходів країна – опинилася в центрі світової уваги [...] Попри загальну, хоча й зрозумілу непоінформованість у цій справі, переважає думка, що від вирішення української проблеми буде залежати доля Європи [...] На сьогодні Німеччина – єдина потужна держава, яка цікавиться тим регіоном [...] Хоч як би там не було, вирішальну роль у проблемі грає реальна німецька сила, наполегливість німецьких інтересів і віра німців у те, що тільки вони можуть подати ту зовнішню допомогу, яка уможливила б українцям визволення з-під Радянського Союзу»⁵².

Тому немає нічого дивного в тому, що в боротьбі з територіальними зазіханнями Угорщини уряд А.Волошина, як і чимало українців та уряди інших європейських держав, змушений був шукати підтримки Німеччини. Ця нетривала дипломатична опора дала можливість на кілька місяців подовжити існування Карпатської України...

Утім жодна країна світу так і не визнала самопроголошеної Української держави. Її залишили на поталу гортистській Угорщині, зробивши вигляд, що це питання – внутрішня проблема останньої. Під час цих подій лише СРСР висловив протест проти розчленування Чехо-Словаччини, у тому числі окупації Підкарпатської Русі. У ноті наркома закордонних справ М.Литвинова німецькому послу в Москві Ф.Шуленбургу від 18 березня 1939 р. з цього приводу зазначалося: «Дії німецького уряду стали сигналом до грубого вторгнення угорських військ у Карпатську Русь і нехтування елементарними правами її населення»⁵³. Засудив угорську агресію як акт насильства і британський посол у Будапешті. Проте ані він, ані міністр закордонних справ Великобританії лорд Галіфакс, ані прем'єр Н.Чемберлен ніколи не висловлювали офіційного протесту на адресу Будапешта. А міністр закордонних справ Франції Ж.Бонне навіть безпосередньо привітав угорського посла в Парижі, зазначивши, що було б краще, якби до Праги ввійшли угорці, а не німці⁵⁴.

Водночас на тлі фактичної капітуляції чехословацької армії під час окупації вермахтом Богемії та Моравії відчайдушний збройний опір, який чинили карпатські січовики 40-тисячній регулярній армії Угорщини (вони провели з її підрозділами понад 20 боїв, найбільш запеклий – на Красному

⁵² Лоутон Л. Україна: найбільша проблема Європи: Виступ у Лондоні 1939 р. [Електронний ресурс]: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/7/34771/>

⁵³ Год кризиса: 1938–1939 гг.: Документы и материалы. – Т.1. – Москва, 1991. – С.290.

⁵⁴ Пагіря О. Як західна преса та дипломати писали про Карпатську Україну [Електронний ресурс]: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/15/152208/>

Полі під Хустом, де загинули 230 січовиків – переважно молодь, семінаристи Виноградівської горожанської школи, а загалом втрати під час окупації становили від 1 до 1,5 тис. осіб, натомість угорці недорахувалися близько 200 воєнків і мали кількості поранених⁵⁵), вразив багатьох тогочасних закордонних оглядачів. З огляду на ці події можна стверджувати, що для українців Друга світова війна розпочалася ще в березні 1939 р. й Карпатська Україна першою в Європі не визнала умов нацистського перерозподілу світу, вчинила опір угорським загарбникам, ставши першою жертвою експансіоністської політики, спрямованої проти центральноєвропейських держав. Чимало захисників Карпатської України загинули вже після завершення бойових дій – під час угорських репресій.

Отже Карпатська Україна, так і не розпочавши свою діяльність як незалежна держава, припинила своє існування. Упродовж п'яти місяців існувала українська державність двох типів: з 11 жовтня 1938 по 15 березня 1939 рр. Підкарпатська Русь – Карпатська Україна була автономною частиною федеративної (II) Чехословацької Республіки, а 15 березня 1939 р. Карпатська Україна заявила про себе світу як самостійна, незалежна держава. І це стало кульмінаційною точкою українського національного відродження на Закарпатті, завершенням тривалого та складного шляху від «підкарпатських русинів» до «закарпатських українців».

Водночас при оцінці цієї історичної події важко не погодитися з твердженнями дослідників, що акт проголошення Карпатської України незалежною державою «був більше результатом спонтанного і стихійного характеру, який став можливим у зв'язку з певними об'єктивними причинами: політичною кризою в Європі, розпадом Чехословаччини, проголошенням самостійності Словаччини тощо»⁵⁶. А нетривалість існування Карпатоукраїнської держави пояснюється нерозв'язаністю українського питання загалом у міжнародних відносинах 1930-х рр., що перетворило її на важливий об'єкт і «розмінну монету» в політичній грі провідних європейських держав напередодні Другої світової війни. Утім вона вплинула на актуалізацію загальноукраїнських проблем, сприяла подальшому розвитку національно-визвольної руху українського народу, залишила свій вагомий слід в історії боротьби за суверенну, незалежну, соборну національну державу та цілком правомірно вписана в новітню історію України яскравими сторінками. Не випадково 15 березня 2002 р. за визначну особисту роль у боротьбі за утвердження української державності указом Президента України А.Волошину посмертно присвоєно звання Героя України.

Події 1938–1939 рр. у Карпатській Україні мали велике значення і для розвитку національної самосвідомості всього українського народу, зміцнення солідарності та єдності українців у всьому світі. Незважаючи на короткочасність свого існування, Карпатська Україна перебувала у центрі уваги громадськості на інших українських землях, української діаспори у світі та

⁵⁵ Пагіря О. Опір у Карпатах: Як закарпатці боронилися від угорської агресії в 1939 р. [Електронний ресурс]: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/03/15/149620/>

⁵⁶ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами... – Ч.І. – С.107–108.

багатьох європейських держав, демократичні сили яких співчували національно-визвольній боротьбі закарпатських українців, засудили вторгнення угорських військ до краю як поправлення прав українського народу на самостійне державне життя.

І, нарешті, виникнення Карпатської України як держави також ще раз, як справедливо наголошує М.Вегеш, «продемонструвало усьому світові, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом зі своїми братами у Великій Україні»⁵⁷.

REFERENCES

1. Belen, M. (1998). *Karpats'ka Ukraina v portretakh: Naukovo-populiarne vydannia*. Uzhhorod. [in Ukrainian].
2. Boldyzhar, M. (1993). *Zakarpattia mizh dvoma svitovymy viinamy (Materialy do istorii suspil'no-politychnykh vidnosyn)*. Uzhhorod. [in Ukrainian].
3. Fenysh, V.I. (2015). *Uhors'ka Rus' i Hannibalova prysiaha Mykhaila Drahomanova: pochatky intelektual'noho zavoiuvannia Zakarpattia Ukrainoiu*. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU Hoverla. [in Ukrainian].
4. Ferents, P. (2005). *Etnonatsional'na oriientatsiia ukraintsiu Zakarpattia v 20–30-ti roky XX stolittia*. Mukachevo. [in Ukrainian].
5. Harbulova, L., & Lichtej, I. (2017). Miesto emigrantov z Ruska a Halice v etnoidentifikacnych procesoch na Podkarpatskej Rusi v mezivojnovom období. *Cesko-Slovenska Historicka Rocenka*, 2016. Bratislava. [in Slovak].
6. Havrosh, O. *Ukrainofobiia: Viina u hlybokomu tylu*. Retrieved from www.radiosvoboda.org/a/28031143.html [in Ukrainian].
7. Hyidel, E. (2016). *Vypravliannia: Zauvahy na marhinesakh statti V.I.Fenysha Vpravliannia z istoriieiu po-ukrains'ky, abo Yakoiu ne povynna buty istoriia ta istoriohrafia Zakarpattia pislia 1991 roku*. Uzhhorod: Vydavnytstvo Hrazhda. [in Ukrainian].
8. Khudanych, V., & Bodnar, V. (1994). Rus'ka Kraina v 1918–1919 rokakh. *Kul'tura ukrains'kykh Karpat: tradytsii i suchasnist': Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Uzhhorod, 1–4 veresnia 1993 roku)*. Uzhhorod. [in Ukrainian].
9. Khudanych, V.I. (1993). Mizhvoiennyi period v istorii Zakarpattia. *Ukrains'ki Karpaty: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii Ukrains'ki Karpaty: etnos, istoriia, kul'tura (Uzhhorod, 26 serpnia – 1 veresnia 1991 r.)*. Uzhhorod. [in Ukrainian].
10. Kozelchuk, L., & Kravchuk, L. (2018). Zakarpattia u skladi Chekhoslovats'koi respubliky (1919–1939 rr.). *Persha Chekhoslovats'ka Respublika i Ukraina: materialy rehional'noi naukovoï konferentsii, m. Lviv, 20 zhovtnia 2018 r.* Lviv. [in Ukrainian].
11. Kravchuk, O.M. (2007). *Natsional'na polityka Chekhoslovats'koi respubliky. 1918–1929 rr.* Vinnytsia. [in Ukrainian].
12. Kravchuk, Shch.M., & Martseniuk, N.M. Vychennia temy Zakarpattia v skladi Chekhoslovachchyny na zaniattiakh z istorii Ukrainy: metodychnyi aspekt. *Dydaktyka metodyky istorii*. Kamianets-Podil'skyi. [in Ukrainian].
13. Kulchytskyi, S.V. (1999). *Ukraina mizh dvoma viinamy (1921–1939 rr.)*. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Mahochii, P.R. (1994). *Formuvannia natsional'noi samosvidomosti: Pidkarpats'ka Rus' (1848–1948)*. Uzhhorod. [in Ukrainian].
15. Marina, V.V. (2015). Zakarpat'e kak obekt mezhdunarodnoj politiki: 1938–1943 gody. *Novaja i novejszaja istorija*, 5, 34–35. [in Russian].

⁵⁷ *Вегеш М.М.* Карпатська Україна: Документи і факти. – Ужгород, 2004. – С.228.

16. Martseniuk, R. *Istoriografiiia vidrozhennia ukrainstva na Zakarpatti v 1918–1939 rokakh*. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgirbis_64.exe? [in Ukrainian].
17. Mykhailovych, H. (2002). Karpats'kyi hambit fiurera. *Karpats'kyi Yevromist*. 4 lypnia 2002. [in Ukrainian].
18. Myshanych, O. (1991). *Vid pidkarpats'kykh rusyniv do zakarpats'kykh ukrainsiv*. Uzhhorod. [in Ukrainian].
19. Myshchak, I. (2008). Zakarpattia naperedodni Druhoi svitovoi viiny u pratsiakh suchasnykh ukrains'kykh istorykiv. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 19, 410–421. [in Ukrainian].
20. Pahiria, O. *Opir u Karpatakh: Yak zakarpatsi boronylysia vid uhors'koi ahresii v 1939 rotsi*. Retrieved from <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/03/15/149620/> [in Ukrainian].
21. Pahiria, O. *Yak zakhidna presa ta dyplomaty pysaly pro Karpats'ku Ukrainu*. Retrieved from <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/15/152208/> [in Ukrainian].
22. Pipash, V. (2016). Prosvita musyt' buty Berehyneiu ukrainstva. *Zakarpattia online: Blohy*. 10 lystopada. Retrieved from <http://zakarpattya.net.ua/blogs/> [in Ukrainian].
23. Shnitser, I. (2015). Borot'ba slovakiv ta ukrainsiv-rusyniv za avtonomiiu v Chekhoslovachchyni mizh dvoma svitovymy viinamy: spil'ne ta vidminne. *Kapitoly z dejin Podkarpatskei Rusi 1919–1945*. L. Harbulová (ed.). Prešov. [in Ukrainian].
24. Skrypnyk, H. (eds). (2013). *Ukrainsi-rusyny: etnolinhvistychni ta etnokul'turni protsesy v istorychnomu rozvytku*. Kyiv: NAN Ukrainy, MAU, IMFE im. M.T. Rylskoho. [in Ukrainian].
25. Stercho, P. (1994). *Karpato-Ukrains'ka derzhava: Do istorii vyzvol'noi borot'by karpats'kykh ukrainsiv u 1919–1939 rokakh*. Lviv. [in Ukrainian].
26. Tivodar, M. (2016). *Odkrovennia kandydata nauk Fenycha*. Uzhhorod: Vydavnytstvo Grazhda. [in Ukrainian].
27. Tokar, M. (2006). *Politychni partii Zakarpattia v umovakh bahatopartiinosti (1919–1939)*. Uzhhorod. [in Ukrainian].
28. Tokar, M. (2013). Rozhaluzhennia hromads'kykh orhanizatsii Zakarpattia yak proviav hromadians'koho suspil'stva v Pershii Chekhoslovats'kii Respublitsi. *Uzhhorodski cheski naukovi chytannia: istoriia, kultura, polityka, pravo*. Uzhhorod. [in Ukrainian].
29. Ukhach, V. (2016). Odnodenna derzhava: Podii v Pidkarpats'kii Rusi, Karpats'kii Ukraini yak istoriografichna problema (vybrani aspekty). *Viiskovo-istorychnyi meridian: Elektronnyi naukovyi fakhovy zhurnal*, 1 (11), 5–17. [in Ukrainian].
30. Vanat, I. (1979). *Narysy novitnoi istorii ukrainsiv Skhidnoi Slovacchyny*. (Vol.1). Priashiv. [in Ukrainian].
31. Vasylyna, N. (2008). *Karpats'ka Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh naperedodni Druhoi svitovoi viiny: Nove bachennia podii*. Uzhhorod. [in Ukrainian].
32. Vehesh, M.M. (1996). *Hromads'ko-politychni vzaïmovidnosyny Skhidnoi Halychyny i Zakarpattia v 1918–1919 rokakh: Materialy do spetskursu dlia studentiv istorychnoho fakultetu*. Uzhhorod. [in Ukrainian].
33. Vehesh, M.M. (1997). *Karpats'ka Ukraina 1938–1939 rokiv u zahal'noievropeis'komu istorychnomu konteksti*. (Vols.1–2). Uzhhorod. [in Ukrainian].
34. Vehesh, M.M. (2004). *Karpats'ka Ukraina: Dokumenty i fakty*. Uzhhorod. [in Ukrainian].
35. Vehesh, M.M. & Vidnianskyi, S.V. (1998). *Krainy Tsentral'no-Skhidnoi Yevropy ta ukrains'ke pytannia (1918–1939)*. Kyiv; Uzhhorod. [in Ukrainian].
36. Vidnianskyj, S.V. (1990). Idei slavjanskogo edinstva v istoricheskoi koncepcii A.V. Dukhnovicha. *Kul'turnye i obshchestvennye svyazi Ukrainy so stranami Evropy*. Kyiv. [in Russian].
37. Vidnianskyi, S. (1994). Zakarpattia u skladi Chekho-Slovats'koi respubliky: perelomnyi etap u natsional'no-kul'turnomu i etnopolitychnomu rozvytku rusyniv-ukrainsiv. *Kul'tura ukrains'kykh Karpat: tradytsii i suchasnist': Materialy mizhnarodnoi naukovoi konferentsii (Uzhhorod, 1–4 veresnia 1993 roku)*. Uzhhorod. [in Ukrainian].

38. Vidnianskyi, S., & Petryshche, P. (1993). Politychna diial'nist' emihratsii v SShA naprykintsi 19-ho – na pochatku 20-ho st. ta yii vplyv na doliu ridnoho kraiu. *Ukrains'ka diaspora*, 4, 5–20. [in Ukrainian].

STEPAN VIDNYANSKYJ

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Corresponding Member of NAS of Ukraine,
Head of the Department of History of International Relation and
Foreign Policy of Ukraine,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), stepanvid@ukr.net

CARPATHIAN UKRAINE AS A STAGE OF UKRAINIAN STATE-BUILDING

Obtaining autonomy of Subcarpathian Rus (Zakarpattia) as part of the Czechoslovak Republic in October 1938 and declaring the independence of Carpathian Ukraine in March 1939 went down in history as a desperate Ukrainians' attempt to recreate national power in a single ethnic territory on the eve of World War II as the beginning of future united Ukraine. These events became the second stage in the Ukrainian struggle for the creation of a national state in the last century, after the Ukrainian revolution of 1917–1921. At the same time, this phenomenon of Ukrainian history caused a lot of falsifications to discredit the significance of state-building processes in Zakarpattia in the late 1930s and still leaves many controversial issues for researchers. Based on an analysis of the significant historiographic heritage and the use of documentary sources on the problem, the article is devoted to the 80th anniversary of the independence of Carpathian Ukraine. It highlights, along with key issues and debates about the history of Carpathian Ukraine, the historical events preceding its independence, in particular, the nature and the genesis of sociopolitical and especially national cultural processes in Zakarpattia. First of all, the article demonstrates the dynamic and complex events in the region after the World War I and during its development in the Czechoslovak Republic in 1919–1939s, which paved the way for the autonomy and independence of Carpathian Ukraine. The author focuses on the historical significance of building Carpatho-Ukrainian statehood, in particular on its influence on the actualization of all-Ukrainian problems in international relations and on the development of national-liberation movement of Ukrainians for a sovereign, independent, integral Nation-State. Despite the short period of Carpatho-Ukraine's history, it has been in the focus of attention of the public opinion on other Ukrainian lands, of Ukrainian diaspora and many European States. A short history of the existence of Carpatho-Ukrainian State was caused by the failure to find a solution to the Ukrainian issue in international relations in the 1930s.

Keywords: *Zakarpattia, Subcarpathian Rus, Carpathian Ukraine, Czechoslovakia, Germany, Rusyns-Ukrainians, ethnonational identity, autonomy, statehood.*